

**V. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ,
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

УДК 343.226

Сийплові М.В.,
канд. юрид. наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Ужгородського національного університету

**НАСИЛЬСТВО ЯК ОЗНАКА ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ
ПРАВООХОРОННОЇ ТА ДЕРЖАВНОЇ ОХОРОННОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ**

В статті розглядаються основні наукові підходи до визначення насильства як кримінально-правової категорії. Наголошується, що воно має два основних види: фізичне та психічне насильство. Визначаються основні його кримінально-правові ознаки. Надаються авторські рекомендації щодо визначення виду насильства, конкретних його проявів та ознак злочинів, які вчиняються в сфері правоохоронної та державної охоронної діяльності.

Ключові слова: кримінальне насильство, фізичне насильство, психічне насильство, погроза застосування насильства, примушування, опір, правоохоронна діяльність, державна охоронна діяльність.

Постановка проблеми. Аналізуючи термін «насильство», слід зазначити, що воно є предметом дослідження представників багатьох наук: філософії, соціології, психології, медицини, політології, кримінології та інших. Серед вчених поширеною є думка про те, що однозначну оцінку ступеня наукової розробки означеної проблеми дати складно: з одного боку, в науці кримінального права приділялася досить суттєва увага дослідженню насильницької поведінки, її сутності і форм прояву; з іншого, – ця проблема все ще не вичерпана.

Дослідниками вважається, що поява спеціальних законів, метою яких є подолання насильства чи протидія йому є свідченням важливості феномену насильства у суспільному житті, але розуміння цього терміна в законодавстві, побутовій мові, культурі та філософії суттєво відрізняються. Насильство є одним з понять, визначення яких має передбачати щонайменше чотири рівні розуміння: конкретно-правовий, юридичний, загальнокультурний та філософський.

Аналіз дослідження даної проблеми. Проблема кримінального фізичного та психічного насильства була предметом дослідження фахівців-криміналістів та кримінологів, серед яких: Гаухман Л.Д., Симонов В.І., Шарапов Р.Д., Іванова В.В., Кушніт В.П., Осадчий В.І., Навроцький В.О., Ігнатов О.М., Ярмиш Н.М., Храмцов О.М.

Але в роботах майже всіх вказаних вчених, окрім В.І. Осадчого насильство розглядалося як спосіб вчинення злочинів проти життя і здоров'я особи.

Метою даної роботи є визначення насильства як кримінально-правової категорії злочинів в сфері державної і недержавної охоронної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Насильство є притаманним злочинам, які вчиняються проти осіб, які підлягають особливій державній охороні (ст. 112 КК України – Посягання на життя державного чи громадського діяча; п. 8 ч. 3 ст. 115 КК України – Умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового чи громадського обов'язку), працівників правоохоронних та інших державних органів (ст. 342 КК України – Опір представникові влади, працівнику правоохоронного органу, державному виконавцю, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві тощо; ст. 345 КК України – Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу; ст. 348 КК України – Посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця; ст. 349 КК України – Захоплення представника влади або працівника

правоохоронного органу як заручника тощо). Насильство в цих злочинах хоча і має певні особливості, зокрема особливості мотивів вчинення злочину, але визначається з урахуванням загальних ознак насильства як кримінально-правової категорії.

У дослідженнях проблеми насильства виокремлюються різноманітні його види: політичне, економічне, сімейне тощо. Але всі ці види насильства здійснюються у двох формах: фізичне та психічне. Фізичне та психічне насильство є також категоріями як Загальної, так і Особливої частини кримінального права. Ми погоджуємося з В.П. Кушніт, який зазначає, що розробка вихідних правових понять щодо насильства, які використовуються у суміжних юридичних науках, залишається прерогативою кримінального права [1, с. 140].

Дослідники в галузі кримінального права неодноразово досліджували і досліджують проблему визначення терміна «насильство». Це призвело до великої кількості таких визначень. На нашу думку, кримінально-правовий термін «насильство» слід надавати з урахуванням загально визнаного та філософського значення цього терміна. Не слід також забувати про те, що кримінально-правове значення терміна «насильство» є набагато ширшим, ніж визначуване в нормах законодавства, яке передбачає відповідальність за злочини, поєднанні із застосуванням насильства. Зокрема, на думку Е.Ф. Побегайла, який розрізняє ці терміни, у разі загальноприйнятого значення (етимологічного смислу) під «насильством» розуміють безбожне застосування сили, примусовий, тобто проти волі іншої особи, вплив на неї. У філософії, вважає вчений, насильство пов'язано із застосуванням тим чи іншим класом (соціальною групою) різних, аж до збройного впливу, форм примусу щодо інших класів (соціальних груп) із метою отримання або збереження економічного і політичного панування, завоювання тих чи інших прав і привілеїв [2, с. 13].

Особливістю юридичного (кримінально-правового) терміна «насильство» є те, що більшість учених відносять до насильства застосування фізичної сили (фізичне насильство) і погрозу застосування такого насильства (психічне насильство).

Наприклад, Л.Д. Гаухман визначає термін «насильство» як застосування фізичної сили, примусовий вплив на кого-небудь, утиск, беззаконня. Він наголошує, що це визначення містить як фактичні, так і юридичні ознаки. До фактичних ознак належать об'єктивні ознаки (спосіб дії) та суб'єктивні ознаки, що характеризують ставлення до вчиненого. До юридичних ознак – незаконність і суспільна небезпечність діяння [3, с. 11].

Вченими, які займаються цією проблематикою, виокремлено такі кримінально-правові ознаки насильства: а) насильство існує і проявляється як взаємодія соціальних суб'єктів. Суб'єктами можуть бути не лише окремі особи, а й соціальні групи; б) насильством завдається фізичної чи психічної шкоди або існує реальна загроза заподіяння шкоди; в) насильство характеризується кількісними характеристиками, винятково зовнішніми проявами, а також якісно-сутнісними характеристиками; г) із зовнішнього боку насильство є умисним, суспільно небезпечним і протиправним впливом, що здійснюється через фізичне або психічне посягання особою на інших осіб; д) насильство як форма примусу означає не лише найвищий ступінь інтенсивності у застосуванні психічної чи фізичної сили, а й інших примусових заходів.

Окремими авторами висловлено позицію, що насильство може бути і правомірним. Наприклад, В.І. Симонов під терміном «насильство» розуміє винне злочинне діяння в різних формах його прояву, що не належить до обставин, які виключають кримінальну відповідальність [4, с. 17]. На наш погляд, у правовому (кримінально-правовому) значенні насильство не може бути правомірним (законним). Ці дії слід відносити до поняття «завдання шкоди». Адже «насильство» як кримінально-правова категорія завжди характеризується ознакою протиправності. Ми погоджуємося з О.М. Храмцовим, який наголошує, що термін «насильство» охоплює широке коло впливів на людину [5, с. 205].

На наш погляд, не можна погодитися з тим, що до насильницьких дій слід відносити й заподіяння шкоди неживим об'єктам, речам. Ще під час розробки Кримінального Уложення 1903 р. для виключення тлумачення насильства як насильства

над речами до слова «насильство» були додані слова «над особою». Насильством визнавалося протизаконне застосування фізичної сили проти особи потерпілого.

Перші визначення терміна «насильство» як кримінально-правової категорії мали ознаки, що були притаманні злочину взагалі. Зокрема, П.М. Назаров під «насильством» у кримінально-правовому сенсі визнає вольове, суспільно небезпечне, протиправне, винне, із застосуванням фізичної або психічної сили діяння, що посягає на ті суспільні відносини, охоронювані законами, які зазначені в Особливій частині Кримінального кодексу, а так само – те діяння, що заподіює або ставить їх під загрозу [6, с. 91].

Л.Д. Гаухман, досліджуючи насильство, на наш погляд, досить вузько визначав його як лише насильство фізичне і погроза застосування такого насильства. Він навів визначення лише фізичному насильству, під яким розумів суспільно небезпечний, протиправний вплив на організм іншої людини, здійснюваний проти її волі. До того ж, під «погрозою застосування насильства» вчений розумів вплив на психічну сферу організму людини, який полягає в залякуванні її застосуванням фізичного насильства. Вчений наголошував на тому, що воно має фактичні і юридичні ознаки. До фактичних він відносив об'єктивні ознаки, що характеризують зовнішню сторону і спосіб дій, а також суб'єктивні ознаки, які характеризують вольове ставлення до дій з боку особи, котри застосовує насильство до потерпілого. Як юридичні ознаки насильства він визнавав його незаконність та суспільну небезпечність [7, с. 4].

Л.О. Сердюк вважає, що насильство – це зовнішній з боку інших осіб умисний та протизаконний фізичний або психічний вплив на людину (або групу осіб), який здійснюється проти або поза її волею і що може спричинити їй органічну, фізіологічну або психічну травму, а також обмежити свободу її волевиявлення або дій [8, с. 52].

Вищенаведені визначення насильства, на наш погляд, акцентують на такій його обов'язковій ознаці, як вчинення дії «проти», «всупереч», «поза волею» потерпілої особи. Більш

правильним вважаємо застосування двох останніх термінів, які охоплюють такі випадки: 1) коли потерпілий усвідомлює насильство, що застосовується до нього; 2) коли потерпілий не може усвідомлювати самого факту посягання. Слово «проти» можна застосовувати лише у випадках, коли потерпілий не згодний із певними насильницькими діями.

Р.Д. Шарапов наводить досить широке визначення насильства. Під ним він розуміє певне дійство однієї особи, вчинене відносно іншої, всупереч волі (бажанню) останньої. Подібним визначенням автор значно розширює характеристику насильства, не зазначаючи його протиправного характеру. Щодо насильства як кримінально-правової категорії, то під «насильством» у кримінальному праві він розуміє злочинне посягання на особисту безпеку людини у вигляді умисного неправомірного заподіяння фізичної або психічної шкоди потерпілому всупереч (проти або поза) її волі шляхом енергетичного (фізичного) або інформаційного (психічного) впливу на організм (органи, тканини, фізіологічні функції, психіку) людини [9, с. 358]. Отже, автор не лише визначає об'єкти насильства, а й деталізує їх складові.

Виходячи з наведених визначень насильства, по-різному окреслюються фактичні та юридичні ознаки насильства як кримінально-правової категорії. Зокрема, В.В. Іванова вважає, що юридично значущими ознаками злочинного насильства є: протиправність та суспільна небезпечність; умисний характер дій; вплив на іншу людину; вплив всупереч або поза волею людини; небезпечність для життя або здоров'я в момент застосування; дії, що можуть спричинити шкоду здоров'ю різного ступеня тяжкості або смерть [10, с. 16].

Інший дослідник – В.О. Навроцький – звертає увагу на такі ознаки насильства: 1) це активна форма поведінки, тому застосування насильства шляхом бездіяльності є неможливим; 2) дія, спрямована проти іншої особи; будь-які дії, спрямовані на заподіяння шкоди самому собі, не можуть визнаватися насильством; 3) воно полягає у примусовому впливі, що здійснюється всупереч волі потерпілого, у застосуванні до нього сили; 4) посягання, спрямоване на заподіяння шкоди життю,

здоров'ю, особистій свободі іншої людини, що відображаються зовні у позбавленні життя, завданні тілесних ушкоджень, мордуваннях, побоях, іншому спричиненні фізичного болю, позбавленні особистої свободи; 5) насильство виражається у фізичному впливі на потерпілого [11, с. 10-11].

Сучасні дослідники кримінального насильства розглядають його саме як спосіб вчинення злочинів. Зокрема, О.М. Ігнатів під «насильством» як способом вчинення злочину визнає умисний, протиправний, енергетичний вплив на органи і тканини організму людини, їх фізіологічні функції шляхом використання матеріальних факторів зовнішнього середовища (механічних, фізичних, хімічних і біологічних) та (або) вплив на її психіку шляхом інформаційного впливу, що вчиняється шляхом дії або через бездіяльність всупереч або поза її (людини) волею, здатний заподіяти смерть та (або) психічну травму, а також обмежити свободу волевиявлення чи дій людини [12, с. 494].

Встановивши сукупність ознак, які належать до різних проявів насильства, С.М. Золотухін розробив таку дефініцію терміна «насильство»: насильство – це умисний вплив людини на іншу особу із застосуванням безпосередньо своєї м'язової сили, зброї, інших предметів або шляхом використання малолітніх, осіб, які страждають психічними захворюваннями, та третіх осіб, включаючи потерпілих або тварин та інших несуб'єктів, а також давання обманним шляхом отрути або сильнодіючих речовин, спрямованих на порушення її тілесної недоторканості, обмеження свободи, завдання шкоди здоров'ю або життю (фізичне насильство), іншим законним правам та інтересам потерпілого (інтелектуальне насильство) або висловлювання йому погроз вчинення подібних дій (психічне насильство) [13, с. 14-15]. У цьому визначенні автор виділяє три види насильства: фізичне, інтелектуальне та психічне. На наш погляд, інтелектуальне насильство є ні чим іншим, як насильством психічним, і не слід його виділяти як окремий вид.

У науковій літературі неодноразово висловлювалася думка про те, що фізичний вплив на людину часто поєднується із психічним і навпаки. Вважається, що людина – це єдність двох

взаємодіючих підструктур: біологічної і надбіологічної (психіки), фізичне насильство над нею може мати як наслідки заподіяння психічних травм, так само як наслідками впливу на психіку можуть бути порушення фізіологічних функцій організму і навіть смерть людини. Н.М. Ярмиш наголошує, що одні й ті самі дії можуть впливати на людину одночасно і фізично, і морально. Отже, цілком припустимо говорити про те, що фізичне мучення людини переважно супроводжується моральними стражданнями [14, с. 45]. Із цим складно не погодитися. Але, разом із цим, ми не підтримуємо думку про те, що намагання проводити поділ насильства на фізичне та психічне є недоцільним, оскільки за своїми істотними ознаками фізичне і психічне насильство можуть збігатися. У таких випадках вищенаведене розмежування стає неможливим і непотрібним, оскільки найчастіше насильство полягає в єдиному психофізичному впливі на організм людини. Фізичне та психічне насильство виступають як два різні способи вчинення злочину, які мають різні істотні ознаки і свої конкретні прояви. Застосування і фізичного, і психічного насильства одночасно у разі вчинення злочину підвищує його суспільну небезпечність, а в окремих випадках це є різними злочинами. Наприклад, погроза вбивством і нанесення тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості.

Вчені, які займаються проблемою насильства щодо осіб, які виконують свій службовий чи громадський обов'язок однозначно виділяють два його самостійних види: фізичне та психічне.

На наш погляд, найбільш ґрунтовне та таке, що характеризує як об'єктивні так і суб'єктивні ознаки насильства визначення надає сучасний український дослідник даної проблеми О.М. Храмцов. На його думку, під «насильством» як кримінально-правовою категорією слід розуміти умисний, суспільно небезпечний, протиправний вплив на іншу особу, який зумовлюється ворожою, інструментальною або негативістською мотивацією та виявляється у фізичному та (або) інформаційному діянні (дії чи бездіяльності) всупереч чи поза волею людини, таким чином впливаючи на свободу її волевиявлення або

завдаючи їй фізичної та (або) психічної шкоди або створюючи реальну загрозу їх заповідання. Під «фізичним насильством» як кримінально-правовою категорією розуміють умисний, суспільно небезпечний, протиправний вплив на іншу особу, що зумовлюється ворожою, інструментальною або негативістською мотивацією та здійснюється фізичними діями чи бездіяльністю всупереч чи поза волею людини, таким чином впливаючи на свободу її волевиявлення та завдаючи їй фізіологічної та (або) психічної шкоди чи створюючи реальну загрозу їхнього заповідання. Психічне насильство як кримінально-правова категорія є умисним, суспільно небезпечним, протиправним впливом на психіку іншої особи або групи осіб, що зумовлюється ворожою, інструментальною або негативістською мотивацією та здійснюється інформаційним (діями або бездіяльністю) чи позаінформаційним шляхом всупереч або поза волею людини, таким чином впливаючи на свободу її волевиявлення та завдаючи їй психічної та (або) фізіологічної шкоди [15, с. 203-204].

Саме з таких позицій і слід оцінювати насильство як спосіб вчинення злочинів в сфері правоохоронної і державної охоронної діяльності. Його ознаками є:

- носить завжди протиправний характер (захист від неправомірних дій самих працівників не може відноситись до насильства);
- такі дії завжди вчиняються умисно;
- характеризується двома формами: фізичне насильство і психічне насильство;
- найчастіше це мотиви, обумовлені негативним відношенням до працівників правоохоронної та державної охоронної діяльності або мотиви помсти останнім за їх діяльність;
- заповідіє як фізичну так і психічну шкоду потерпілим особам, яка може бути дуже небезпечною (шкода може бути заповідієна і близьким до таким осіб людям);

Висновки. Підводячи підсумки, слід зазначити, що працівники правоохоронних органів та працівники державних охоронних структур знаходяться в постійній загрозі

спричинення шкоди, що обумовлено ризикованим характером такої діяльності. Тому вони повинні належним чином бути захищені фізично, психологічно, законодавчо, щоб у злочинців не виникало сумнівів, що насильницькі дії проти таких осіб отримають належну оцінку, часто дуже сувору, з боку держави та суспільства.

Література:

1. Кушніт В.П. Генезис поняття насильства в теорії кримінального права. Lviv Politechnic National University Institutial Repository. С. 137-140. URL: <http://ena.lp.edu.ua>. (дата звернення 9.11.2018).
2. Побегайло Э.Ф. Борьба с тяжкими насильственными преступлениями и роль органов внутренних дел в ее осуществлении (криминологический и уголовно-правовой аспекты): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Москва, 1988. 40 с.
3. Гаухман Л.Д. Насилие как средство совершения преступления: монография. Москва: Юрид. лит-ра, 1974. 167 с.
4. Симонов В.И. Уголовно-правовая характеристика физического насилия: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Свердловск, 1972. 25 с.
5. Храмов О.М. Насильство як кримінально-правова категорія. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер.: Право.* 2012. № 1034. С. 202-206.
6. Назаров П.Н. К вопросу о насилии при грабеже и разбое. *Труды Киевской высшей школы МООН СССР.* Киев: РИО МООН УССР, 1968. Вып. 1. С. 82-92.
7. Гаухман Л.Д. Борьба с насильственными посягательствами: монография. Москва: Юрид. лит-ра, 1969. 120 с.
8. Сердюк Л.В. Насилие: криминологическое и уголовно-правовое исследование: монография. Москва: Юрлитинформ, 2002. 384 с.
9. Шарипов Р.Д. Насилие в уголовном праве: понятие, квалификация, совершенствование механизма уголовно-правового предупреждения: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Екатеринбург, 2006. 418 с.
10. Иванова В.В. Преступное насилие: учеб. пос. Москва: Книжный мир; ЮИ МВД РФ, 2002. 83 с.
11. Навроцький В.О. Поняття насильства та його врахування при кримінально-правовій кваліфікації. *Роль органів внутрішніх справ у*

сфері запобігання та протидії насильству в суспільстві: матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Львів, 17–18 квітня 2000 р.). Львів: Львів. ін-т внутр. справ при НАВС України, 2000. С. 10–15.

12. Ігнатів О.М. Протидія загальнокримінальній насильницькій злочинності в Україні: монографія. Харків: Діа Плюс, 2013. 650 с.

13. Золотухин С.И. Уличная насильственная преступность и ее предупреждение (по материалам Уральского региона): автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Челябинск, 2000. 22 с. С. 14–15.

14. Ярмиш Н.М. Жорстоке поводження як одна із форм доведення до самогубства. *Право України*. 1992. № 7. С. 45–46.

15. Храмцов О.М. Насильство як категорія Загальної частини кримінального права України (теорія, практика, зарубіжний досвід): монографія. Харків: Колегіум, 2017. 261 с.

УДК 343.851

Шайгуро О.П.,

канд. юрид. наук, старший викладач
кафедри кримінально-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна

ПРАВОВИХОВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В СИСТЕМІ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

У статті розглянуто основні напрями і форми правовиховної діяльності органів місцевого самоврядування в системі протидії злочинності. Розроблено класифікацію правовиховних заходів органів місцевого самоврядування в системі протидії злочинності. Надано рекомендації щодо вдосконаленню зазначеної діяльності.

Ключові слова: органи місцевого самоврядування, правовиховна діяльність, протидія злочинності, попередження злочинів.

В статье рассмотрены основные направления и формы правовоспитательной деятельности органов местного самоуправления в системе противодействия преступности. Разработана классификация правовоспитательных мероприятий органов местного самоуправления в системе противодействия преступности. Разработаны рекомендации по усовершенствованию данной деятельности.

Ключевые слова: органы местного самоуправления, правовоспитательная деятельность, противодействие преступности, предупреждение преступлений.

The article reviews main courses and forms of legal educational activities of local self-government bodies in crime counteraction system. It works out classification of legal educational measures of local self-government bodies in crime counteraction system. It provides recommendations for enhancement of such activities.

Keywords: local self-government bodies, legal educational activities, crime counteraction, crime prevention.

Постановка проблеми. На теперішній час позиція щодо важливості здійснення виховного впливу як дієвого засобу протидії злочинності на загальносоціальному, груповому та індивідуальному рівні є загальноприйнятною і використовується кримінологами під час розробки теорій протидії злочинності в цілому, так і під час обґрунтування пропозицій щодо протидії окремим видам злочинів. Адже лише соціально свідомо, небайдужа до громадських проблем культурно вихована особистість може гармонійно розвиватися в сучасному швидко змінюваному світі та приносити користь суспільству. Відповідно правовиховну діяльність, без сумніву, можна визначити однією з найбільш важливих складових загальносоціальної профілактики злочинів та системи протидії злочинності. Не останню роль у здійсненні правовиховного впливу в системі протидії злочинності відіграють органи місцевого самоврядування.